УДК 821.163.41.09 Андрић И.
82.0:305-055.34
https://doi.org/10.18485/godisnjak.2024.19.7

Бранислав М. Бајић[*]
Универзитет у Београду
Филолошки факултет, докторанд

Оригинални научни рад
Примљен: 17. 09. 2024.
Прихваћен: 30. 10. 2024.

ПРОКЛЕТА АВЛИЈА КРОЗ ПРИЗМУ ЕРОТОЛОШКОГ И КВИР ЧИТАЊА

У раду је понуђен еротолошки и квир приказ затвора Депосита, интерперсоналних релација затвореника, симболике именица и њених актера. Важност рада лежи у потреби за освеженим приступима књижевном делу, као и у покушају да *Проклету авлију* сагледамо у другачијем светлу. Херменеутички приступамо књижевном остварењу имајући у виду теоријско-филозофске постулате о еротологији као хуманистичкој дисциплини, њеног савезника ероса, као и читање дела кроз квир визуру. Били смо у могућности да потврдимо извесна тумачења која постоје у књижевним критикама, али и да их проширимо, те да у књижевном тексту подвучемо инстанце које се могу ишчитати у кључу попут (хомо)еротске асоцијативности имена Карађоз, његових контроверзних поступака, еротски набијених затворских дилбера, Депосита као својеврсног еротског опрашивача и фра Петровог тајновитог односа према Ћамилу. Резултати рада указују на важност нових интерпретација књижевног дела и могу бити од користи истраживачима који одлуче да књижевно остварење сагледају на другачији начин. Они такође представљају својеврсну ревитализацију Андрићевог књижевног стваралаштва јер се могу схватити као позив да се његова заоставштина сагледа и другачије. На крају, ови резултати могу да подстакну будућа истраживања на дату или сличну тему, било у оквиру овог дела, неког другог из Андрићеве заоставштине, односно неког домаћег и/или светског књижевног остварења.

Кључне речи: *Проклета авлија*, еротика, квир, Карађоз, фра Петар, затвор, херменеутика.

[*] bbajic9978@gmail.com

Иво Андрић спрам еротологије и квира

Evo teme u isti mah zavodljive i zazorne,
obećavajuće i u izvesnom smislu obespokojavajuće.
(Brajović 2015: 9)

Проблематику овог истраживачког рада бисмо сасвим извесно могли да сумирамо речима Тихомира Брајовића. Говорити о Андрићу као о еротографском[1] или квир аутору, што кажемо са дозом опреза, представљало би бременити и донекле самачки подухват. Чак и сама интернет претрага искључује могућност проналаска сличних погодака. Ипак, оно што избацује као резултат јесу погоци који говоре о еротици његовог књижевног стваралаштва, ређе о квиру. Према томе, говорити о Андрићевој књижевној заоставштини као оној са еротским или пак квир предзнаком не само да би било исправно, већ и нужно. Књижевно дело подразумева лепезу херменеутичких приступа и не треба бити ограничено на оне друштвено пожељне или прихватљиве, како у академској, такође и у културној заједници. Дакако да то представља изазовнији и одговорнији подухват који само доприноси дубљем и опширнијем схватању, никако удаљавању од одређеног књижевног дела. Свакако, тај подухват не чини ништа мање вредним од већ постојећих анализа и тумачења. Иако овде еротологија и квир служе као: „оквир за другачија, апартна или уврнута читања у плурално схваћеној науци о књижевности", не треба пренебрегнути чињеницу да такве теорије: „не послуже за формирање тоталитарног „оквира" који би универзализовао и привилеговао тек један од могућих погледа на књижевну традицију и тиме на њу ставио катанац" (Перишић 2020: 18). Иако је питање еротског у књижевним делима Иве Андрића предмет неколицине студија и радова[2], ипак то ретко чини и његову главну тематску окосницу, као што је то случај са монографијом Тихомира Брајовића посвећеној књижевности српског нобеловца. Тематика квира у датој монографији заузима споредно место, што је у складу са могућностима које одређено књижевно остварење пружа. Међутим, она се не може пронаћи као основна тематска окосница неке друге монографије или студије, што овај рад чини двоструко изазовнијим подухватом.

[1] Према *Великом речнику страних речи и израза* еротограф је: „онај који пише дела еротске садржине" (Клајн, Шипка 2006: 450).

[2] Вид. Brajović, Tihomir. *Groznica i podvig*. Beograd: Geopoetika, 2015; Brajović, Tihomir. *Fikcija i moć*. Beograd: Arhipelag, 2011; Nemec, Krešimir. „Andrićeva *Prokleta avlija* kao *Mundus inversus*." *Croatica* XXXVIII (2014), „Еротизам и уметност Иве Андрића". Youtube, Српска књижевност подкаст, 22.05.2021, https://www.youtube.com/watch?v=oE8I-u8T8YI.

За разумевање тумачења и анализе предмета истраживања, неопходно је да се на почетку осврнемо на тематски кључне аспекте рада и терминолошки разграничимо њене саставне елементе. Важно је да напоменемо да се термин „квир" користи да би представио: „све што је супротно хетеронормативности, односно нормама успостављеним на бази хетеросексуалности која се друштвено пропагира као једино нормална и пожељна" (Перишић 2020: 13). Ипак, његово је значење претрпело својеврсну транзицију од опаске: „Термин *квир* је функционисао као лингвистички метод чија је сврха била да осрамоти субјекта којег термином именује" (Butler 2002: 318) ка инклузији: „*Квир* се често користи као кровни термин да представи и да се представе особе које се идентификују као геј, лезбејка, бисексуалац, интерсексуалац, и/или трансродна особа" (Gieseking 2008: 737). Тај кровни термин: „оставља простор за квир самоодређење и оних индивидуа које су хетеросексуалне али се не осећају лагодно у оквирима нормативних идентитетских наратива" (Перишић 2020: 14). Опште гледано, квир представља једну шареноликост идентитета која сасвим извесно одступа од друштвено прихватљивих или очекиваних. Ти идентитети не морају нужно бити сексуалног или родног предзнака да би били окарактерисани као квир, већ могу бити и било којег другог који би особу окарактерисао другачијом, ексцентричном или квир. Тиме се ослобађа простор и за особе хетеросексуалног идентитета које се на неки начин не уклапају у идентитетске политике[3].

За потребе овог рада је неопходно да сузимо ионако широку употребу, с разлогом тако званог, кровног термина „квир" на неколицину својих саставних елемената и тиме их ближе терминолошки одредимо: хомосексуалност, хомоеротичност и хоморомантичност[4]. Иако интернет претрага семантички синонимно гледа на хомосексуалност и хомоеротичност, подводећи под хомосексуалност и романтичну привлачност између две особе истог пола, то зацело не мора да буде тако. Док хомо-

[3] Због тога са дозом опреза кажемо Иво Андрић као квир аутор, јер се може схватити двосмислено: као аутор који одступа на неки начин од нормативних идентитета, па макар и тиме што у свом времену пише књижевна дела у којем се очитава квир предзнак и/или као аутор књижевних остварења која у себи садрже квир карактер. (прим. аут.)

[4] Један од разлога због којег не користимо термине „хомосексуализам", „хомоеротизам" и „хоморомантизам" јесте тај што се изам према *Великом речнику страних речи и израза* (Клајн, Шипка 2006: 486) дефинише као: „уређење, учење или правац у најопштијем смислу", али и као: „ознака (обично негативна) различитих појмова казиваних именицама страног порекла са суфиксом -изам" (Николић ур. 2011: 431). Исто тако, филозофски гледано изми имају везе са одређеним друштвеним покретима, били они у својој основи културног, политичког, сексуалног, медицинског, психолошког, уметничког, књижевног или неког другог карактера, док би се термини са завршетком на -ност односили на особу и нешто својствено њој самој. (прим. аут.)

сексуалност подразумева сексуалну привлачност између особа истог пола (Francoeur 1995: 281), хоморомантичност би последично представљала романтичну привлачност[5] између особа истог пола[6]. Самим тим, као два одвојена аспекта, није неопходно да буду међусобно условљени. Другим речима, хомосексуални хетероромантик је онај код кога се сексуални и романтични идентитет не поклапа[7] (Steelman, Hertlein 2016: 89). Хомоеротичност не задаје ништа мање истраживачких изазова од претходног термина. Користи се као синоним за хомосексуалност (Younger 2005: 80) или као недовољно разграничен термин (Flood *et al*. 2007: 307). Ипак, да хомоеротичност није исто што и хомосексуалност видимо у филозофској расправи о љубави: „Ако сексуалност има потребу за пражњењем жеља, онда је еротика – у самој жељи, која је већ несводљива на физички чин задовољавања" (Епштејн 2012: 101). Лингвистички гледано: „Сексуалност јесте «хоћу», а еротика – «желим»" (Епштејн 2012: 101). Водећи се овим филозофским начелом, можемо да разграничимо хомосексуалност на однос са особом истог пола, а хомоеротичност на жељу према особи истог пола која не подразумева своје телесно задовољство.

Предмет овог рада јесте еротолошко[8] и квир читање дела *Проклета авлија*, српског нобеловца Иве Андрића. Разлог томе лежи у нашој жељи да сагледамо дело на начин који може проћи неопажено читалачком оку, а који је од изузетног значаја за јасније и целовитије разумевање како психолошке профилисаности ликова, тако исто и њихових односа са другима и са собом. Уколико узмемо у обзир да уметничка вредност еротике почива у алегорији и преношењу: „не само као својства говора или слике, него и као скривања-откривања, одевања-разголићавања, отуђивања-присвајања телесног бића" (Епштејн 2012: 118), онда језичку вредност еротике краси сличан однос скривања-прикривања, алегорија и преношења, чинећи га неизостаним аспектом дела. У случају дела квир

[5] Иако се може разликовати од особе до особе, романтична привлачност укључује, између осталог, жељу за повезивањем, љубављу и провођењем времена са датом особом (Wallen 2023).

[6] Тек неки извори указују на постојање романтичног идентитета, мада у прилично разуђеној мери. (прим. аут.) Успостављање романтичног идентитета се дугује заједници асексуалног идентитета која прави дистинкцију између сексуалног и романтичног идентитета (Steelman, Hertlein 2016: 89).

[7] Терминолошки гледано, у питању је тзв. *cross orientation* или унакрсни идентитет (превод термина аутор), где се романтични и сексуални идентитет разилазе, односно нису усмерени ка истом полу. (Ferguson 2016)

[8] Према *Великом речнику страних речи и израза* еротологија је: „проучавање еротике" (2006: 450). Према Епштејну (2012: 98): „Еротологија је *хуманистичка* дисциплина која не проучава сексуалне односе него *љубав* и *љубомору*, *жељу* и *уживање*, *завођење* и *забрану*, *страст* и *игру* као облике човековог бића и међуљудских односа."

карактера тај се језички аспект само додатно одева, што декодирање чини изазовнијим и захтевнијим, никако непостојећим. Сврха рада није само да укаже на еротски и квир карактер књижевног дела, већ да укаже на начин прикривања датих предзнака у књижевном остварењу, те да осветли оне еротске и квир асоцијације које читалачком оку могу проћи неопажено. На почетку се бавимо тзв. хетеротопијским местом на коме се налази фра Петар, а које функционише као својеврстан еротски опрашивач. Потом прелазимо на симболичко значење ију неких турских именица, те њихову еротску и квир алузију. Постављамо питање да ли те именице могу да потпомогну интерпретацији и јаснијем схватању међуљудских односа, актера и њихових поступака. Завршавамо односом фра Петра и Ћамила који се, гледајући кроз другачију визуру, могу ишчитати у кључу који не мора нужно да остане у оквирима блиског пријатељства.

Проклети затвор *Проклете авлије*

Zatvorenici žive drugačiji život u poređenju
sa onima van zatvorskih zidina.[9]
(Marcum, Castle ed. 2014: 1, превод аутор)

Није потребно много да закључимо како се живот затвореника разликује од живота човека ван затвора, нити је то наш задатак. Важно је да укажемо на који се начин он разликује, те да у оквирима новог схватања покушамо да сагледамо свет у којем важе сопствена правила и у којем буја од еротике. Депосито функционише хетеротопично[10]: „kao drugi prostor, protuprostor, ne-mjesto koje predstavlja nešto drugo u odnosu na sve rasporede koje odražava i o kojima govori" (Nemec 2014: 185). Он се доживљава као својеврсни *mundus inversus*, односно: „Kao bilo koji čin ekspresivnoga ponašanja koji obrće, proturječi, ukida ili na neki način stvara alternativu općevažećim kulturnim kodovima, vrijednostima i normama, bile one lingvističke, literarne ili umjetničke, religiozne ili društvene i političke" (Nemec *apud* Babcock 1978: 14). Ипак, да то није у целовитости тако, говори *importation model* где вредносни систем: „наставља да буде део живота затвореника и након одласка у затвор" (Marcum, Castle 2014: 2–3). Изузеци било од првог, било од другог становишта, постоје. То уочавамо

[9] Сви преводи су ауторски, осим када је назначено другачије.

[10] „Heterotopije su mjesta koja zaista postoje, ali kao diskriminirane, monstruozne zone u kojima su stvarni rasporedi, ali i svi drugi rasporedi koji se mogu naći u društvu, osporeni i izokrenuti" (Nemec *apud* Foucault 1996: 8-14).

већ на самом почетку, када се при набрајању профилисаности затвореника Проклете авлије каже:

> Претежну већину сачињавају цариградски апсеници (...), непоправљиво порочни старци и непоправљиво пороком упропашћени младићи; људи са свакојаким *извитопереним нагонима и навикама*, које не крију и не улепшавају него их често излажу свету на видик, а и кад их крију, сакрити их не могу, јер проговарају на сваком кораку кроз њихова дела. (Андрић 2015: 9–10, курзив аутор)

То не мора да значи да су „извитоперени нагони и навике" нешто што су затвореници са собом донели у затвор, већ се такође може схватити и протумачити и у обрнутом кључу, где: „Када затвореник дође у затвор, он почиње да се прилагођава затворском животном стилу и супкултури која је ту присутна" (Marcum, Castle 2014: 2). Да је то тако, видимо и у самом делу: „Авлија брзо а неосетно савије човека и потчини га себи, тако да стане да се губи" (Андрић 2015: 15). Нисмо сигурни да ли су „извитоперени нагони и навике" узрок или последица тога да се неки затвореници стану губити, али не можемо пренебрегнути чињеницу да такви нагони и навике постоје у Проклетој авлији. Основни разлог томе лежи у сегрегацији полова где се: „сексуално задовољство може постићи једино са особом истог пола" (Marcum, Castle 2014: 8), чиме се „извитоперени нагони и навике" могу схватити и у том кључу. Исто тако: „комплетна изолација од спољашњег света и друштвених норми може утицати на затворенике да изграде своје сопствене норме, а које укључују и сексуални контакт са другим затвореницима" (Marcum, Castle 2014: 9). Нешто слично можемо да уочимо и у делу: „Окореле цариградске пропалице, које се не боје стражара и не зарезују никог, певају *бестидне песме* и довикују *срамотне понуде* својим дилберима у суседним ћелијама.", као и: „Велика ћелија живи тада само звуком, као џунгла у тами. Час се јави необично кликтање, час *уздаси*, час, као рецитатив, две-три отегнуте речи из песме, тужна и јалова замена свакојаких чулних жеља, час *неразумљиви гласови*, *грлени* и *тешки*" (Андрић 2015: 11, курзив аутор). С обзиром на недостатак затворских посета: „затвореници ће често постати емоционално и физички зависни једни од других на бројне начине" (Marcum, Castle 2014: 1). Самим тим, интерпретацијом поменутих одељака у датом кључу настаје додатно разумевање текстуалних деоница о томе какве могу да буду те „бестидне песме", „срамотне понуде", ти „уздаси" и „неразумљиви гласови, грлени и тешки".

Осим манифестнијих облика хомоеротичности, такође се у делу могу пронаћи и они додатно скривени и огрнути различитим језичко-стилским средствима, што саму (хомо)еротику доводи до изражаја: „А ноћу се сва

та гомила сатерује у ћелије, све по петнаест, двадесет и тридесет њих у једну. И ту се продужује *бучан* и *шаролик* живот. *Мирне ноћи су ретке*", као и: „први дани у Проклетој авлији били су најгори и најтежи. Нарочито су ноћи биле неподношљиве. Да би се колико-толико заштитио од туча, свађа и *ружних ноћних призора*" (Андрић 2015: 11, 30). Некоме, ко није свестан да живот у затвору може бити и сексуално конотиран, схватање „бучног и шароликог живота" где су „мирне ноћи ретке", као и „ружних ноћних призора" на тај начин може проћи неопажено. Како подвлачи Епштејн (2012: 127): „Свака ноћ има свој сиже, који осваја својом непредвидљивошћу, своју везу еротема". Према томе, свака ноћ затвореника има свој сиже, која може бити прожета буком, немиром, уздасима, грленим и тешким гласовима. Та веза еротема краси њихове ноћи, док у очима других она остаје као ружан ноћни призор од којег се склањају. Налазимо се пред својеврсним скривеним наративима где: „читалац почне да чита нешто што у тексту не пише" (Вукићевић 2015: 505). Ти скривени наративи овде нису нужно транспарентно-текстуалног карактера (Вукићевић 2015: 506), већ могу бити и латентног. Другим речима, скривени наратив остаје прикривен чак и у самом тексту, нудећи могућност једнозначног или вишезначног карактера у зависности од нечије свести да додатно значење може да постоји и да се у тексту крије. Није сваки „ружни ноћни призор" туча, „ретке мирне ноћи" хркање, а „бучан живот" вербална препирка, нити то мора бити. Постоји доста других разлога због којег живот Проклете авлије може да буде бучан, шаренолик, испуњен уздасима и грленим гласовима.

Оно што затворски живот Депосита такође одликује јесу и неретки боравци у затворском дворишту, где се састаје затворска светина, као и разговори који се том приликом воде. Осим Хаимових параноичних прича и енциклопедијског знања о затвореницима Проклете авлије, ту се провлаче и други казивачи, какав је и Заим. У његовим причама, како подвлачи Брајовић (2015: 136): „postoje i izrazito erotski intonirane „epizode"". Неке од њих јесу: „То је, брајко, летњи дан, а не жена. Летњи дан, па не знаш шта је лепше, *земља или небо над њом*. *Али ту се треба добро обути*. Па опет не помаже ништа, јер ту је и *најбољи мајстор кратак*." или: „Ђаво ме наговори те узех још једну жену. И од тог дана све крену наопако. Јест ме *задовољила првих дана*. То морам да кажем." (Андрић 2015: 53, 12, курзив аутор). Ношени тим приповедачким духом: „čeznutljivi zatočenici Proklete avlije ljudskog življenja pre i posle toga maštaju, izmišljaju i snatre" (Brajović 2015: 139). Ипак, занимљиво је уочити да су у питању приче хетероеротског предзнака које у овом случају могу да функционишу као својеврстан

еротски опрашивач, будећи и мамећи својом заводљивом тематиком чулност околних саговорника што последично утиче на то да „пре и после тога маштају, измишљају и снатре". Ускраћени физички присутних жена, а претходно њима опијени из Заимових прича, сексуални одушак затвореници могу налазити једни међу другима, нудећи „срамотне понуде" и певајући „бестидне песме". С обзиром на то да једино тако могу постићи сексуално задовољство, то чини као најприроднији след околности. Тиме бисмо могли да схватимо на још један начин зашто су „мирне ноћи ретке" где се час јаве „уздаси", а час „неразумљиви гласови, тешки и грлени".

Заимове „изразито еротски интониране" приче можемо читати и у кључу Епштејнове еротеме: „*Еротема је еротски догађај, јединица чулног доживљаја и радње, оно од чега настаје динамика, «сиже» еротских односа*" (Епштејн 2012: 124). Према томе, оне могу да функционишу као понорница (хомо)еротских догађаја где затвореници „пре и после тога маштају, измишљају и снатре", будећи властиту чулност која условљава кретање, буку, уздасе и динамику, тзв. „сиже еротских односа". Како бележи Епштејн (2012: 124): „Еротема јесте пресецање границе, која се у чулној сфери одређује као отворено – затворено, дозвољено – недозвољено", а која „може бити додиривање руке, или огољавање рамена". Односно, „изразито еротски интониране епизоде" Заимових прича. Разлог лежи у томе што је затвор ригидна установа, у којој је хомосексуални однос: „активност која је у затворима забрањена" (Marcum, Castle 2014: 2), а: „тамо где су тврђе структуре, њихово кршење, па макар било и чисто фиктивно, постаје још догађајније" (Епштејн 2012: 125). Према томе, Заимове (хетеро)еротске приче пресецају границе дозвољеног у недозвољено тиме што утичу на чулност самих затвореника условљавајући потоњу динамику (хомо) еротских односа. На тај начин, *Проклета авлија* као *mundus inversus* провоцира њихове „извитоперене нагоне и навике" које „проговарају на сваком кораку кроз њихова дела". У том погледу, чулност (хомо)еротског догађаја постаје догађајнија услед кршења ригидних структура, а затвореници (хомо)еротски набијени.

Еротска асоцијативност турских именица

Осим *Проклете авлије* као осамљеног простора на којем обитавају затвореници слушајући (хетеро)еротске приче и упуштајући се у (хомо) еротске односе, у својој свакодневној комуникацији се служе језиком који се, као и сам живот иза решетака, разликује од нашег. Тај језик чији су корисници може формирати неке нове облике речи, погодне за место на

којем су и познате само њима. Реч је о жаргону који се умногоме разликује од свакодневног говора људи изван затворских зидина (Hensley *et al*. 2003: 291), али је за оне унутар њих самих прилично функционалан и смислен (Marcum, Castle 2014: 3) и може да крије (хомо)еротски конотиране наративе. Слично се и очитује у делу: „Окореле цариградске пропалице, које се не боје стражара и не зарезују никог, певају бестидне песме и довикују срамотне понуде својим *дилберима* у суседним ћелијама" (Андрић 2015: 11, курзив аутор). Према *Rečniku turcizama u srpskohrvatskom jeziku* одредница дилбер се дефинише као: „*dragan, ljubljenik, miljenik, ljepotan*" (Škaljić 1966: 217). Захваљујући самом језику можемо препознати различите културе и супкултуре (Marcum, Castle 2014: 3) које владају унутар затворских зидина, док се у оквиру њих затвореници препознају помоћу сленга који користе, а који идентификују потребе и интересе групе (Marcum, Castle *apud* Hensley *et al*. 2002). Те потребе и интереси су сексуално конотирани потенцијално пређашњим чулним догађајима, али исто тако могу бити и позив за неке будуће. Употреба одређеног језичког жаргона указује на: „изврнуте норме, вредности и обичаје преступника" (Dumond 1990: 6). Ти „изврнути обичаји преступника" указују на одређену језичку употребу, жаргонског карактера, која се прилагођава затворском контексту и сексуалном понашању. Реч „дилбер" се тиме може схватити и као карактеризација датог затвореника, његових изврнутих норми и обичаја, али може да се схвати и као позив на известан чулни догађај с обзиром на то да затвореници дилберима „довикују срамотне понуде". Еротска чулност би се умногоме изгубила када би се уместо речи „дилбер" користила нека опсценија, вулгарнија или свима нама општепознатија реч. Избором речи „дилбер", а не неке опсценије, изнова увиђамо својеврсну игру ероса који парадоксално прикривањем постаје манифестнији.

Осим тога, реч „дилбери" не указује само на сексуалну релацију међу затвореницима, већ може и да расветли успостављену затворску друштвено-родну хијерархију која у *Проклетој авлији* влада и постоји. Тај: „изразито мушки свет (...) изнутра дејствује по нарочитој логици која произлази из „мушки" сведених и наглашених одлика што подразумевају *првенство телесне и душевне снаге*" (Brajović 2015: 134, курзив аутор). Језички гледано: „затворски сленг симултано идентификује сексуалне навике и статус затвореника" (Dumond 1990: 6). Самим тим, употребом речи „дилбер" у значењу „љубљеник, љепотан", можемо да претпоставимо извесну родну улогу која се датом затворенику приписује, како у физичком, такође и у сексуалном контексту, али исто тако и да закључимо (не) постојање „телесне и душевне снаге".

Те њихове дилбере, односно „својим дилберима" можемо читати у два различита кључа. Први је тај да су дилбери они који преузимају женску родну улогу и самим тим припадају и подређују се том неком другом, како физички, тако и сексуално – они су њихови љубљеници; док у другом случају дилбери могу да буду цисродни затвореници који су својим подређенијим половинама миљеници и љубљеници од којих ови траже протекцију (Marcum, Castle 2014: 4). Хијерархија затвореника на оне сексуално пасивне и сексуално активне је итекако присутна, где се први карактеришу као „педери, хомићи", а ови други као „вукови, активни мушкарци" (Marcum, Castle 2014: 4). Тиме добијамо затворску слику где, иако важе другачија правила и другачије норме, неминовно је да се извесна хијерархија успоставља. Унутар датих слојева постоји додатан низ слојева који се опет деле на супериорне и инфериорне. Критеријум за то јесте пасивна или активна сексуална улога која за собом повлачи жаргонску карактеризацију затвореника на „дилбере", „педере", „хомиће", „вукове" и слично. Ипак, важно је да напоменемо да: „способност да један мушкарац господари другим се не сматра сексуалним избором, већ питањем мушкости и снаге" (Marcum, Castle 2014: 5). Реч је о борби за родни опстанак где активни мушкарац тежи да задржи свој (цис)родни идентитет кроз сексуалну улогу коју преузима са дилберима.

Депоситом управља Латифага, међу затвореницима, а и шире, познатији као Карађоз. Он је, како подвлачи Андрић (2015: 17): „својим изгледом и свима својим особинама њено оличење", слика и прилика Проклете авлије. Уколико Карађоз „свима својим особинама" представља Депосито, где уочавамо (хомо)еротске нагоне и поступке затвореника, као и место на којем буја од чулности и еротике, није потребно много да и сам управник затвора буде интерпретиран у датом кључу. У *Rečniku turcizama u srpskohrvatskom jeziku* име Латиф има значење: „nježan, ugodan; lijep, dobar" (Škaljić 1966: 432). Иако само по себи значење имена не мора ништа да каже, нити да иде у неком правцу, то не значи да не оставља простора за интерпретације. Како то подвлачи Немец (2014: 192): „Proturječnost i zagonetnost Karađozova lika omogućuje proizvodnju različitih interpretacija". Латифагин надимак Карађоз се у истоименом речнику тумачи као: „predstava (igra) sa obojenim figurama od tanke kože, koje na platnu pokreće glumac pomoću konopa." као: „komični madžioničar, lakrdijaš; marioneta" и као: „crno-oki" (Škaljić 1966: 395). Тиме што је Латифага познатији по свом надимку, иде у прилог његовој двострукој личности коју има, тзв. позоришној игри коју игра, а која у зависности од ситуације може бити окарактерисана његовим именом Латиф или надимком Карађоз: „У својој

„игри" Карађоз је могао (...) да се бенави, да урла или шапуће, да изиграва глупака или острвљеног крвника или човека од срца и разумевања, све наизменице и све са истом искреношћу и убедљивошћу" (Андрић 2015: 23-24). На тај начин и сами чувари и затвореници бивају увучени у ту игру и постају део ње: „у сваком појединoм случају, са сваким осумњиченим лицем он је играо нарочиту игру" и „Карађоз, обилазећи даље Авлију, у пратњи неколицине чувара, наставља своју игру" (2015: 21–22).

Иако су те игре у бити психолошке, не би ли из затвореника извукао признање, као читаоци добијамо и оквиран увид којим се све средствима служио у постизању својих циљева: „Понекад *се рвао* са таквим човеком или *грлио*, *био га* или *миловао*, и једнако му се уносио у очи" (Андрић 2015: 24, курзив аутор). Уколико узмемо у обзир да је у Депоситу Карађоз: „jedini zakon, vrhovni arbitar, suveren u nestvarnom prostoru gdje prestaje razlikovanje pravoga i krivoga, dobra i zla, reda i nereda, iznimke i pravila, *dopuštenoga i nedopuštenoga*: krajnosti se dotiču i privlače" (Nemec 2014: 189, курзив аутор), онда можемо јасније да схватимо оно што Брајовић (2015: 126, курзив аутор) подвлачи у карактеризацији овог лика: „Karađozova nesvakidašnja upravničko-islednička pasija (...) kao groteskni izraz *pervertovanog erotizma* (...) u čijim zatvorenim okvirima *žudnja* po pravilu (...) ne može da se iskaže drugačije do *represivno* i *nasilno*, i to i *spolja* i *iznutra*". У самој *Проклетој авлији* као *mundus inversus* и сама Карађозова еротичност добија своје изокренуто и изврнуто значење. Све тамо одступа од свог реда. Тиме се јасније сагледава та амбивалентност коју изражава Карађоз, затвореници, али и сами чувари: „А исто тако, и још боље, познавао је сваког чувара и његове добре и рђаве, *јавне* и *скривене особине* и *склоности*" (Андрић 2015: 19, курзив аутор). Према томе, Карађозова двојност постаје двојност целе *Проклете авлије* и свих који се у њој налазе, манифестујући себе у оним „извитопереним нагонима и навикама" које „проговарају на сваком кораку кроз њихова дела".

Очигледно је да Карађозу та његова позоришна игра веома служи, како теоријски, тако и практично, мада важно је да нагласимо да он сраста са том маском коју носи и: „on je dosljedno prihvaća kao svoje stvarno lice. Shizoidnost maske osudila ga je na život u procijepu, u neprekidnoj dvojnosti" (Nemec 2014: 190–191). Његово поистовећивање са том маском се може ишчитати у два наизглед различита кључа: „kako bi kod drugih stvorio određeni dojam o sebi" и „kako bi sakrio svoju pravu narav" (Nemec 2014: 191). Оба аспекта се могу окарактерисати и схватити хомоеротично, па чак и хомосексуално, где би први кључ подразумевао потребу тоталитарног успостављања супериорности, што и сами затвореници чине међу собом

када својим дилберима добацују срамотне понуде, успостављајући тиме свој родни идентитет; док би други кључ био покушај да се прикрије властити сексуални идентитет. Према Бахтину (1978: 49, курзив аутор): „Maska je vezana s radošću smena i metamorfoza, s veselom relativnošću, s veselim *negiranjem identiteta* i istoznačnosti (...) maska je u vezi sa menjanjima, metamorfozama, sa nadimkom (umesto imena)". Самим тим, његова маска није и не мора бити ограничена само на карактерне црте његове личности, однос имена и надимка, већ се свеједно може очитати и у његовом приватном, блиско-телесном, њему знаном, интимном животу и нагону који проговара кроз његова дела. Уколико Карађоза одлучимо интерпретирати у овоме кључу, чини се да се може пронаћи још један разлог његових животних одлука да нпр. буде што ближе Проклетој авлији, а не својим кћеркама; затим скривене стазе и богазе кроз које је: „могао у свако доба дана, право од своје куће, неопажено ући у Авлију" (Андрић 2015: 19) рецимо због испитивања у касне ноћне сате; потом чувари и њихове „скривене склоности" које је Карађоз познавао, али исто тако потпомогнути да у наредном одломку уочимо својеврстан еротски криптограм који се врло лако може протумачити као тзв. Карађозова „первертована" (хомо) еротичност када на њу применимо нову визуру:

> Изговарао је те своје слогове у различитим висинама и интонацијама, сваки пут друкчије, а увек тако као да се чуди и гнуша и над тим човеком, и над самим собом, и над „*ствари*" која је међу њима. – Шта је? Ти још овде чмавиш? Пхи! Него деде, како је *оно* било? Тако је разговор почињао, али се никад није могло знати *какав ће даљи његов ток бити*. (Андрић 2015: 21, курзив аутор)

Више од блиског пријатељства

> Почело је време без Ћамила.
> (Андрић 2015: 78)

Чињеница је да *Проклета авлија* има велики број приповедача: од фра Петра који отвара казивање својом историјом боравка у затвору преко самих људи који бораве тамо па све до свезнајућег приповедача који се на махове јави. Ипак, највећи део приповедачког времена припада фра Петру. О свом искуству боравка у затвору прича испрекидано, са рупама и празнинама у причи, идући напред, па се враћајући назад: „Његова прича могла је да се прекида, наставља, понавља, да казује ствари унапред, да се враћа уназад, да се после свршетка допуњава, објашњава и шири (...) Наравно да је при таквом начину причања остало доста празнина и

необјашњених места" (Андрић 2015: 8). У затвору ступа у контакт се неколицином затвореника, међу којима се налази и Ћамил, затвореник турско-грчког порекла са којим фра Петар релативно брзо и лако остварује контакт и блиско пријатељство. Нешто слично подвлачи и сам приповедач при првом сусрету фра Петра са Ћамилом: „Код људи који нам постану блиски ми све те појединости првог додира с њима обично заборављамо; изгледа нам као да смо их вазда знали и као да су одувек са нама били" (Андрић 2015: 31). То блиско пријатељство можемо ишчитавати у кључу Епштејнових теоријско-филозофских постулата о љубави у којима однос фра Петра према Ћамилу проистиче као њихов природан след.

Фра Петрово блиско пријатељство са Ћамилом је нешто што се разликује од осталих односа и контаката које је фратар са другим затвореницима Депосита остварио. Њихово блиско пријатељство је у знаку другачијости, необичности и чудесности чији упечатљиви епитети изостају када пред фра Петра стане Хаим или у пролазу чује Заима. Та његова наклоност према Ћамилу се може осликати кроз љубодружје које: „израста из љубави, несводљиво је на њу, а без ње је неодрживо" (Епштејн 2012: 84). Управо је љубав оно што појачава њихово узајамно пријатељство, јер људске односе које људи остварују љубав: „невероватно појачава, као да им приноси увеличавајуће стакло" (Епштејн 2012: 83). Осим што фра Петар нема сличан контакт са другим затвореницима, рекло би се да ни сам Ћамил не остварује сличан контакт са другима јер: „неки од апсеника прође, као у пролазу, и покуша да узгред чује нешто од младићевог шапата. Тада би Ћамил одједном заћутао" (Андрић 2015: 66).

Овенчани разговорима који су се: „разликовали од свега што се око њих могло да чује и види" (Андрић 2015: 54) у њима опет уочавамо двојност у погледу тематске карактеризације разговора, која је присутна и код самих фигура и *Проклете авлије* у којој се налазе. Сам Ћамил делује терапеутски на фра Петра, јер осим тога што су разговори: „били дужи, живљи и природнији", исто тако је и време: „пролазило лепше и брже се примакло вече" (Андрић 2015: 34). То карактерише љубав и другарство где се све: „убрзава, постаје жустрије, несташније и обесније. (...) Живот постаје веселији" (Епштејн 2014: 81). С друге стране, утицај који је Ћамил оставио на фра Петра постаје очигледнији у тренуцима када он није са њим: „Те ноћи фра Петар је дуго мислио о необичном Турчину" или: „А притом је мислио на одсутног Ћамила" (Андрић 2015: 35, 69). Тај својеврсни Ерос другарства је оно што уоквирује њихов однос. Иако не користе прилику како би „шмугнули у шипраг" (Епштејн 2014: 82) зато што је просторно гледано то немогуће урадити, свакако користе прилику како би

се: „измакли (..) мало подаље од вике и смеха", те разговор наставили: „по другим склонитим местима велике авлије" (Андрић 2015: 54, 66), односно како би ипак шмугнули у неки свој, затворски окарактерисан, шипраг.

Фра Петрова љубав према Ћамилу се може окарактерисати као *узица* и/или као *невидљиви мобилни телефон*. Према Епштејну (2014: 74, 77), *узица* подразумева ону љубавну фигуру која стално проверава особу коју воли и која јој је драга, пропитивањем и потпитањима; док *невидљиви мобилни телефон* јесте љубавна фигура чија је мисао обузета својим драгим. Фра Петар попут Карађоза који мења своје маске, прелази из једне љубавне фигуре у другу, из *удице*: „Узалуд га фра Петар *сваки пут* пита да ли је шта чуо о Ћамилу" ка *невидљивом мобилном телефону*: „А у тој шали и смијеху ја сам *увијек* мислио на Ћамила" (Андрић 2015: 85, 88, курзив аутор). Његова обузетост Ћамилом одлази у такву крајност да након његовог одласка, фра Петар почиње да га имагинира и уображава од дима цигарете: „Дим око мене, а уза ме се као привиђе Џем-Ћамил, неиспаван, блијед, сузних очију" (Андрић 2015: 84). Његову имагинацију можемо схватити: „*као уточиште i као мучилиште*" (Brajović 2015: 139) које га профилише, тиме што би у Ћамилу налазио извесну сигурну зону, уточиште, бег од тешке свакодневице иза решетака, а можда и жељу за временом које „пролази лепше и брже". Исто тако и као извесно мучилиште услед спознаје да је то само његова замисао, да Ћамил уистину није ту и да је сада почело „време без Ћамила". Тешка сета која га преплави због времена која су прошла у њему буди осећај неповерења, тескобе, црних мисли и страха да се таква времена више неће поновити: „Понављам сам себи да осим ове Авлије има и другог и другачијег свијета, да ово није све, и није заувијек. (...) А осјећам како Авлија као водени вртлог вуче човјека на неко тамно дно" (Андрић 2015: 85). Овде уочавамо колико је Ћамил, несвестан тога, био светионик, сигурна лука, лек и физички пример да има „другачијег свијета", јер иако га је фра Петар сматрао неурачунљивим, ипак: „Био је срећан што је нашао овог сабеседника" са којим је могао да води разговоре који су: „били обојици затвореника пријатни и драги као неочекивани дарови нечег што овде највише недостаје; због тога су их стално обнављали и после сваког прекида настављали" (Андрић 2015: 33–34).

Међутим, та љубав и наклоност фра Петра према Ћамилу има и своје криптограмске аспекте на које је неопходно да укажемо[11]. Свесни чиње-

[11] Молимо читаоца за пажњу и разумевање при тумачењу, анализи и интерпретацији наредног аспекта текста. Наша је жеља да теми приступимо херменеутички и укажемо на бројне могућности које одређено књижевно остварење пружа за интерпретацију, а које је поткрепљено аргументима и истраживањима, никако истраживачким хировима и ћефовима.

нице сексуалног злостављања деце од стране појединих чланова свештенства[12], као и одступања од монашког реда живота[13], (хомо)романтичност и (хомо)еротичност представља још један кључни аспект сагледавања фигуре фра Петра[14]. И један и други аспект ове анализе су уско повезани, услед тога што се један рађа из другог или на њега надовезује. Ипак, у нашем књижевном случају не долази до (хомо)сексуалног аспекта, јер уколико узмемо у обзир то да се фратари, као и монаси, суздржавају од сексуалних односа, тј. полажу заклетву целибата (Pedro 2019); али исто тако уколико сагледамо текстуалне аспекте дела, могућност интерпретације (хомо)сексуалности тренутно изостаје из видокруга. То оставља довољно простора за романтични и еротски аспект лика. Самим тим, (хомо)романтичност фра Петра је нешто што се провлачи кроз читаво дело, како манифестно: „У исто време осећао је јасно да је отишао, да га нема. И било му је *жао* што је тако", тако исто и латентно: „Али чим би се у току ноћи пробудио, јављало се у њему неко нејасно и давнашње, али живо осећање дубоке *жалости* из младалачких година, када је морао да се растаје са добрим друговима" (Андрић 2015: 35, курзив аутор). Његова (хомо)романтичност се огледа у његовој жељи за повезивањем са Ћамилом путем дружења и разговора, али исто тако и избора да са њим проводи своје време које тада брже пролази.

С друге стране, (хомо)еротичност лежи управо у његовој жељи која не подразумева своје чулно, већ унутрашње, духовно задовољство: „Они које желимо да видимо не долазе у часовима кад на њих мислимо и кад

Свесни потенцијалне осетљивости теме у наставку, изнова молимо читаоца за пажњу и разумевање. (прим. аут.)

[12] Осим истраживачких радова који говоре у прилог томе (Farell Derek. „Sexual abuse perpetrated by Roman Catholic priests and religious." *Mental Health, Religion & Culture* 12.1 (2009). *Sci Hub*. Veb. 29.07.2024. https://sci-hub.se/https://doi.org/10.1080/13674670802116101 – само је један од њих), кинематографија такође има своје наслове, попут филма *The spotlight*, у режији Tom McCarthy; *By the grace of God*, у режији François Ozon; и други. (прим. аут.)

[13] У прилог овоме говоре прикупљена сведочанства списатељице Лидије Обрадовић у свом ангажованом остварењу *Бити геј у Србији* где су два сведочанства „Ruka u popovim gaćama" и „Manastirska idila" посвећени (хомо)еротском и (хомо)сексуалном аспекту свештенства. Осим ње, ту је и књижевно остварење *Грчко лето* Жака Лакарјера (прим. аут.)

[14] Важно је да напоменемо да примери (хомо)романтичних, (хомо)еротских и (хомо) сексуалних аспеката свештенства не треба да се схвате као опште правило црквених фигура, већ као могућност да портрет фра Петра интерпретирамо и у датом кључу, односно водећи се управо тим обрасцем као једним од могућих одговора на тајновитост ове фигуре. Исто тако, изузеци не потврђују правило, услед чега би било погрешно и неисправно фра Петра сматрати једнаким примерима свештенства, како у књижевним, тако и у кинематографским случајевима. Дати примери служе у сврху интерпретација књижевних ликова јер пружају широк спектар могућности њихових тумачења, те никако не треба да послуже као пример општег правила и генерализоване идеје да је свештенство у бити такво. (прим. аут.)

их највише очекујемо, а појављују се у неком тренутку кад смо мислима најдаље од њих.", да би потом, понесен емоцијама, узбуђено поентирао: „Ех, видиш, видиш! – Рекао је фра Петар први и неколико пута, као у *забуни*, поновио те две речи док су седели један поред другог" (Андрић 2015: 54, курзив аутор). У њиховом блиском односу влада та духовна жеља једног за другим која: „хоће једно те исто, и не замара се од понављања једног те истог" (Епштејн 2014: 192). На њихов однос који се може интерпретирати као више од пријатељства не указује само фра Петар, него и Ћамил[15]: „И нашој *радости* због поновног виђења треба тада времена да се дигне са дна, где је потиснута, и појави на површини" (Андрић 2015: 54, курзив аутор), али и људи из окружења, затвореници Проклете авлије: „Двојица трговаца гледали су их са скривеним *чуђењем* и још боље скривеном *сумњом*" (Андрић 2015: 34, курзив аутор). Наратив који може да крије дати пример из текста указује на однос који је више од пуког пријатељства. Не смемо заборавити да се они налазе у затвору, на месту где је присутна сегрегација полова која условљава наступ (хомо)еротских образаца понашања, као што је то случај са Светом Гором о чијем је сведочанству писала Лидија Обрадовић. У таквом за њих еротски набијеном контексту, осим затвореника, било ко може постати емоционално и физички зависан од другога, па и фра Петар. Питање је књижевног текста да то сакрије, а истраживача да на то укаже.

Закључак

Проклета авлија нуди обиље истраживачких и интерпретативних могућности. Као што смо имали прилике да прочитамо, један од тих аспеката било је сагледавање њеног места у еротологији и квиру. Самим тим, значај за понуђени кључ датих читања огледао се у Депоситу, озглоглашеном цариградском затвору, који је био боравак наших главних актера указујући на њихове међусобне односе, манифестно или латентно приказане. Исто тако, осврнули смо се на еротску асоцијативност коришћених

[15] О Ћамиловој (хомо)еротичности и (хомо)еротском контакту са чуваром је писао Тихомир Брајовић у поглављу „Rajske modrice: Grešnici i sveci", *Groznica i podvig*. Исто тако, и само књижевно остварење указује на (хомо)еротски аспект ове фигуре, која се може читати у датом кључу: „Има таквих људи који се нечег *плаше* или *стиде*, нешто желе да *сакрију*", „За разлику од својих вршњака, он се никад није отимао за *жене* и *женско друштво*", „А било је у том причању и њему потпуно неразумљивих ствари, као што су Џемови стихови (...) о *лепим дечацима* и девојкама" када се поистовећује са Џемом, као и сцена са затворским чуваром: „То га је изазивало и *заводило* да је постајао све нестрпљивији и безобзирнији" (Андрић 2015: 32, 42, 66, 75, курзив аутор).

именица од којих су се неке неретко користиле у току саме фабуле, а које се могу интерпретирати у еротском и квир кључу и понудити могућност новог сагледавања интерперсоналних и интраперсоналних релација. У тај истраживачки простор смо укључили и фигуру фра Петра који се не мора разликовати од осталих, али који исто тако чини део плодоносног тла који нуди мноштво интерпретативних могућности и херменеутичких потенцијала. Иако је листа могла да иде и даље од тога, на шта је у самом раду већ било указано, било је неопходно да, барем за тренутак, ту ставимо тачку. Све у свему, *Проклета авлија* српског нобеловца представља једну лепезу истраживачких могућности, од којих неке можда још увек чекају да буду откривене.

Ипак, важно је да још једном укажемо на нека ограничења рада. Већ је познато да је еротика синоним за скривање, онеобичавање, удаљавање и отуђивање, услед чега је и сама еротолошка интерпретација одређеног књижевног дела на довољно климавим ногама. Једини аспекти који јој могу пружити потпору јесу примери из књижевног дела, који се исто тако, могу протумачити двосмислено и амбивалентно, као што је и сама Проклета авлија, и сама еротика. Оно што додатно отежава дати поступак јесте покушај да се еротско у делу протумачи кроз квир визуру или боље речено, провуче кроз квир филтере који могу представљати само додатно скривање и отуђивање. Другим речима, покушати у раду пронаћи нешто што је двоструко прикривено би се могло сажети речима Вукићевић (2015: 505): „Налазимо се у пољу недефинисаног, непредвидљивог, инцидентног, речју читалачког." Према томе, ризик да дело остане у домену интерпретативне хипотезе, не и интерпретативне вероватности, свакако постоји. Иако рад не тежи тачним или исправним одговорима, јер се налазимо у пољу књижевности где су сви одговори исправни, ако су довољно добро аргументовани, свакако тежи извесној вероватноћи дате интерпретације и могућности да се дело сагледа у кључу другачијем од већ понуђених и већ постојећих, али и охрабрењу да се слично учини. У противном, прети јој ризик категоричког одбацивања, негирања и категорисања у немогуће, неисправно или нетачно, а сама интерпретација јалова и без икаквог смисла. Стога, веома је важно бити опрезан на терену еротологије и квира који се врло лако може претворити у мач са две оштрице.

Стога, остављамо простора за нека будућа истраживања која би методолошки утемељила еротолошку дисциплину, а квир књижевност сместила у теоријско-практичне оквире, те тиме олакшала истраживачки поступак који подразумева еротолошки и квир приступ. Сама књижевна остварења ранијих епоха могу послужити као плодоносни примери ероти-

ке и квира код одређеног аутора или ауторке, али такође и осветлити неке аспекте књижевног текста који могу послужити као њихови контролни примери. Остављамо могућности за истраживања која ће у одређеном делу еротског и квир предзнака препознати и неке (ауто)биографске елементе који истраживачима могу бити од значаја и послужити у циљу целовитијег сагледавања живота неког аутора или ауторке, као и њиховог односа са светом око себе. У погледу самог истраживачког рада, верујемо да је један од корака ка расветљавању и препознавању, како значаја, тако исто и књижевног елемента еротике и квира. Самим тим, неопходна су истраживања на дату тему, која би Андрићево књижевно стваралаштво, покушала сагледати у датом светлу и успоставити неку нит, уколико она постоји. *Проклета авлија* није исцрпела своје херменеутичке могућности и способности, већ је више отворила врата ка неким новим правцима и новим сагледавањима дела у кључу мало другачијем до сада. Стога, уместо тачке, стављамо зарез.

Значај овог рада лежи у својим ограничењима и сугестијама за нека будућа истраживања, али исто тако и у ономе што рад пружа. Кључно је препознати важност херменеутике и могућности интерпретација, докле год оне налазиле своју поткрепљеност у књижевном делу, а потом и у студијама, уколико оне на дату тему постоје. У противном, значај рада би се огледао у свом пионирском покушају да се еротско и квир препозна на местима у књижевном делу која су остала скривена на местима у књижевним критикама. Самим тим, може бити од помоћи теоретичарима књижевности, критичарима, истраживачима и уопштено академској заједници, у својим новим, будућим научним подухватима и књижевно-теоријским постулатима. Књижевно дело не би требало да буде ограничено и сведено на једно тумачење и анализу, већ је јако важно пружити шансу и прилику новим приступима и интерпретацијама, зато што могу само допринети већ постојећим критикама, а никако их деградирати. Може испровоцирати књижевне дискусије и дебате, инспирисати нове ставове и закључке, довести до промена у књижевним струјањима и допринети анализи књижевних текстова. Све у свему, кључно је да у књижевности препознамо вапај за новим тумачењима и анализама, што овај рад чини од великог значаја.

ИЗВОРИ

Андрић, Иво. *Проклета авлија.* Београд: Евро-Ђунти, 2015.

ЛИТЕРАТУРА

Вукићевић, Драгана. „Скривени наративи“. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 63.2 (2015): 505, 506. *Матица српска*. Веб. 26.07.2024. https://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/ZMSKJ_63_2.pdf

Епштејн, Михаил. *Философија љубави: љубав у пет димензија*. Превела Радмила Мечанин. Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2012.

Клајн, Иван и Милан Шипка. *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2006. *LIBGEN*. 17.07.2013. Веб. 25.07.2024. https://www.libgen.is/book/index.php?md5=8C2845EB537C515CA68D844BB76C-1990Николић, Мирослав ур. *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица Српска, 2011. *LIBGEN*. 24.11.2014. Веб. 25.07.2024. https://www.libgen.is/book/index.php?md5=114B2B0265B3E568793807E3B1164F1B

Перишић, Игор. *Српски (о)квир. Прилози за читање српске књижевности у светлу квир теорије*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2020. *Дирикум*. Веб. 24.07.2024. http://dirikum.org.rs/560/

* * *

Bahtin, Mihail. *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjeg veka i renesanse*. Beograd: Nolit, 1978. *LIBGEN*. 07.08.2017. Veb. 27.07.2024. https://www.libgen.is/book/index.php?md5=81137AAB5DE-B27A160841B679E1525FF

Brajović, Tihomir. *Groznica i podvig. Ogledi o erotskog imaginaciji u književnom delu Ive Andrića*. Beograd: Geopoetika, 2015.

Butler, Judith. „Dificultades de la palabra *queer.*“ *Cuerpos que importan. Sobre los limites materiales y discursivos del «sexo».* Prevod na španski Alcira Bixio. Buenos Aires; Barcelona; México: Paidós, 2002. *LIBGEN.* 04.02.2012. Veb. 24.07.2024. https://libgen.is/book/index.php?md5=4ED26889EA5EA9B455F365C52B7E750B

Dumond, Robert. „Sexual Assault of Male Inmates in a Prison Setting.“ Denial and Rage as Factors in Treatment of Sex Offenders. American Psychological Association, Boston, 11.08.1990. *Office of justice program*. Veb. 27.07.2024. https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/sexual-assault-male-inmates-prison-setting

Ferguson, Sian. „Here's What It Means When Your Romantic and Sexual Orientations Are Different." *Everyday feminism*, 2016. Veb. 25.07.2024. https://everydayfeminism.com/2016/07/cross-orientation-101/

Flood, Michael *et al*, ed. *International encyclopedia of men and masculinities*. London; New York: Routledge, 2007. *LIBGEN*. 04.02.2012. Veb. 25.07.2024. https://www.libgen.is/book/index.php?md5=2B7E2AC997B12A302CA9A6D74C88BF26

Francoeur, Robert. „Homosexual (Homosexuality)." *The complete dictionary of sexology*. New York: Continuum, 1995. str. 281.

Gieseking, Jen. "Queer theory." *Encyclopedia of social problems*. Ed. Vincent N. Parrillo. Los Angeles; London; New Delhi; Singapore: Sage, 2008. *LIBGEN*. 31.05.2010. Veb. 24.07.2024. https://libgen.is/book/index.php?md5=4568001B989D2478381FE7A983A762B2

Hensley, Christopher *et al*. „The evolving nature of prison argot and sexual hierarchies." *Prison journal* 83.3 (2003): 291. *Sci-Hub*. Veb. 27.07.2024. https://sci-hub.se/https://doi.org/10.1177/0032885503256330

Marcum, Catherine and Tammy Castle. *Sex in prison*. *Myths and realities*. Boulder; London: Lynne Rienner, 2014. *LIBGEN*. 22.08.2023. Veb. 25.07.2024. https://www.libgen.is/book/index.php?md5=3293521F7C496CFF69E88A219E151269

Nemec, Krešimir. „Andrićeva *Prokleta avlija* kao *Mundus inversus*." *Croatica* XXXVIII (2014): X. *Hrčak*. 19.12.2014. Veb. 25.07.2024. https://hrcak.srce.hr/clanak/193524

Pedro, Deacon. „Deacon-structing Celibacy: Part 1." *SL media*, 2019. Veb. 29.07.2024. https://slmedia.org/blog/deacon-structing-celibacy-part-1

Steelman, Sarah and Katherine Hertlein. „Underexplored Identities: Attending to Asexuality in Therapeutic Contexts". *Journal of family psychotherapy* 27.2 (2016): 89. *Sci-Hub*. Veb. 24.07.2024. https://sci-hub.se/https://doi.org/10.1080/08975353.2016.1169014

Škaljić, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1966. *LIBGEN*. 15.08.2013. Veb. 27.07.2024. https://www.libgen.is/book/index.php?md5=4111C491AE12663378AE16D749440FCD

Wallen, Grayson. „Romantic Attraction: What It Is, Orientations, & More." *Choosing therapy*, 2023. Veb. 25.07.2024. https://www.choosingtherapy.com/romantic-attraction/

Younger, John. *Sex in the Ancient world from A to Z*. London; New York: Routledge, 2005. *LIBGEN*. 01.10.2010. Veb. 25.07.2024. https://www.libgen.is/book/index.php?md5=346A3434DD7AAD52A61EF2E7B14BAB72

Branislav M. Bajić

THE DAMNED YARD THROUGH THE PRISM OF EROTOLOGICAL AND QUEER READING

Summary

This work offers erotological and queer representation of the prison Deposito, interpersonal relations of the inmates, symbolic meaning of the nouns and their protagonists. The importance of the works lies in the necessity for refreshed approaches to the literary work, as well as in the attempt to look at *The Damned Yard* in another light. We approach this literary achievement hermeneutically having in mind theoretical and philosophical postulates about erotology as a humanistic discipline, her ally eros, as well as reading the work through the queer vision. We were able to confirm certain interpretations that exist in literary criticism, but also to broaden them and to underline in the literary text instances that could be read in a way like (homo)erotic associativity of the name Karađoz, his controversial acts, erotically compacted prison dilbers, Deposito as a peculiar erotic pollinator and friar Peter's secret relationship with Ćamil. The results of the work indicate the importance of new interpretations of the literary work and can also be of utility to the investigators that decide to look a literary achievement in a different way. They also represent a unique revitalization of Andrić's literary creativity because they can be understood as a call to look at his legacy differently. At the end, these results can induce future investigations on the same or similar topic, either within this work, some other from Andrić's legacy, that is, some domestic and/or world literary achievement.

Keywords: *The damned yard*, erotic, queer, Karađoz, friar Peter, prison, hermeneutics.